

AZƏRBAYCAN VƏ İNGİLİS DİLLƏRİNDƏ KƏMIYYƏT KATEQORİYASININ LEKSİK İFADƏ VASİTƏLƏRİ

Günay Məmmədova

Azərbaycan Universiteti, Bakı, Azərbaycan

e-mail: gunay.mammadova@au.edu.az

Xülasə. Məqalədə kəmiyyətin leksik üsulla ifadələri müxtəlif aspektlərdən araşdırılır. Topluluq, tamlıq, bütövlük ifadə edən leksik vahidlər kəmiyyətin leksik üsulla ifadələri kimi nəzərdə tutulur.

Açar sözlər: kəmiyyət, leksik, şəkilçi, kateqoriya.

LINGUISTIC EXPRESSION MEANS OF THE
QUANTITATIVE CATEGORY IN THE
AZERBAIJANI AND ENGLISH
LANGUAGES

Gunay Mammadova

Azerbaijan University, Baku, Azerbaijan

Abstract. In the paper, the expression of quantity by the method of vocabulary is considered in various aspects. Linguistic units expressing universality, completeness, integrity, are considered as epy lexical expressions of quantity.

Keywords: quantity, lexic, suffix, category.

ЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ СРЕДСТВО
ВЫРАЖЕНИЯ КОЛИЧЕСТВЕННОЙ
КАТЕГОРИИ В АЗЕРБАЙДЖАНСКОМ И
АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

Гюнай Мамедова

Университет Азербайджан, Баку, Азербайджан

Резюме. В статье выражение количества методом лексики рассматривается в различных аспектах. Лингвистические единицы, выражающие универсальность, полноту, целостность, рассматриваются как лексические выражения количества.

Ключевые слова: количество, лексика, суффикс, категория.

Dilçilik bir elm kimi kəmiyyət məhfumunun dildəki çoxsaylı ifadə vasitələrini araşdırır. Bir sıra tədqiqatçılar göstərir ki, türk dillərinin inkişafının ən qədim dövrlərində kəmiyyət kateqoriyasının leksik yolla ifadəsi çox məhsuldar olmuşdur. O dövrdə qrammatik kateqoriyalar hələ inkişaf etmədiyi üçün insanlar kəmiyyət baxımından fərqlənən iki eyni predmeti bir-birinə qarşı qoymağdan ötrü iki müxtəlif leksik vahiddən istifadə edirdilər. Kəmiyyət anlamının leksik ifadə vasitələrinin bizə qədər gəlib çıxmış reliktləri belə fərz etməyə əsas verir ki, ayrı-ayrı sözlər və yaxud onların təkrarı dilin ən qədim inkişaf dövrlərində cəmlilik, çoxluq və topluluq ifadə etmişdir. Buna görə də kəmiyyət kateqoriyasının leksik üsullarla ifadəsindən bəhs etmək xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Kəmiyyətin leksik üsulla ifadəsi dedikdə topluluq, tamlıq, bütövlük ifadə edən leksik vahidlər nəzərdə tutulur. Məqalədə müxtəlif sistemlərə aid olan Azərbaycan və İngilis dillərində kəmiyyət kateqoriyasının leksik yolla ifadə vasitələrini araşdıraraq müəyyən nəticələr əldə edəcəyik. Müasir İngilis dilindən fərqli olaraq müasir Azərbaycan dilində kəmiyyətin leksik ifadə vasitələrinə reduplikasiyanın tam və natamam formaları da daxildir.

Hər bir dilin lüğət tərkibində müxtəlif nitq hissələrinə aid olan müəyyən qrup elə sözlər vardır ki, onlar yalnız toplu halda düşünülür. Bu cür sözlər cəm şəkilçisi olmadan belə tam leksik vahidlər kimi özləri topluluq, cəmlilik, ifadə edir. Topluluq anlamı haqqında O. Yespersen belə yazır: “Məntiqi cəhətdən topluluq bir tərəfdən təklik, digər tərəfdən isə cəmlilik kimi başa düşülməlidir. Lakin topluluq təklik kimi başa düşüldükdə belə, onu ayrı-ayrı hissələrin vəhdəti kimi təsəvvür etməmək mümkün deyil.” [8, s.62] Buna görə də topluluğun ayrı-ayrı hissələrdən ibarət çoxluq olduğunu nəzərə alaraq, onu bölünən, yəni diskret kəmiyyətin təzahürlərindən biri kimi müəyyənləşdirmək mümkündür.

Müxtəlif sistemlərə aid olan Azərbaycan və İngilis dillərində də bir qisim elə isimlər vardır ki, onlar kəmiyyətə tək halda təsəvvür etmək mümkün deyil. Yəni bu cür sözlər – lar/lər və yaxud –s(-es) şəkilçiləri olmadan belə topluluq ifadə edir. Müasir İngilis dilində toplu əşyaları ifadə edən isimləri “Collective nouns” və yaxud “Nouns of multitude” (toplu isimlər) adlandırırlar. Belə isimlərə misal olaraq family(ailə), crew (heyət), government (hökumət), team (komanda), committee (komitə), board (nazirlik), audience (auditoriya), juri (juri), police (polis), army(ordu), fleet (donanma), company (kompaniya) və s.sözləri misal göstərə bilərik. Göstərdiyimiz misallardan aydın olur ki, toplu isimlərdə ifadə olunan çoxluq sözün özünün leksik mənasındadır. Məsələn: ordu dedikdə müəyyən məqsədə xidmət edən insanlardan təşkil olunmuş bir dəstə adam nəzərdə tuturuq. Lakin belə sözlər kəmiyyət şəkilçisi qəbul edərkən bilavasitə çoxluğu, yəni həmin ismin müxtəlif növlərini göstərir. Məsələn, Xalqlar dedikdə Azərbaycan xalqı, İngilis xalqı, Rus xalqı və başqa xalqlar başa düşülə bilər.

Nəzərə almaq lazımdır ki, müasir Azərbaycan dilində toplu isimlə ifadə olunan mübtədə xəbərlə uzlaşmır. Məsələn:

Camaat küçə boyu axışır [4, s.114].

Müasir İngilis dilində isə belə cümlələrdə xəbər məntiqi konstektədən asılı olaraq ya təkde, ya da cəmdə işlədilir. Əgər biz toplu ismin ifadə etdiyi əşyanı ümumi, vahid bir çoxluq kimi nəzərdə tuturuqsa, onda xəbər təkde olur. Məsələn:

Her family was not large [7, s. 55].

Əgər biz toplu ismin ifadə etdiyi əşyanı ayrı-ayrı hissələrin vəhdəti kimi nəzərdə tuturuqsa, onda xəbər cəmdə işlədilir. Məsələn:

My family are here said the girl [7, s.16].

Bu baxımdan müasir ingilis dilində mövcud olan toplu isimləri aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq mümkündür.

1. Eyni morfoloji formada həm təklik, həm də cəmlilik ifadə edən isimlər. Məsələn: sheep (qoyun), swine (donuz), deer(maral) və s. Bu cür toplu isimlərin təklik və cəmlilik ifadə etməsi, başqa sözlə desək onların təkde və ya cəmdə işlədilməsi ancaq kontekstdə, yəni cümlə daxilində müəyyənləşir. Belə isimlərdə kəmiyyət ya felin şəxs forması ya qeyri müəyyənlilik artıqlı ya da qeyri-müəyyən əvəzliliklə ifadə edilə bilər. Məsələn.

- a. *The sheep is in the garden. The sheep are in the yard.*
 - b. *I see a sheep in the valley.*
 - c. *A wolf killed some sheep last night.*
2. Yalnız tək formada işlədilən toplu isimlər. Məsələn, furniture (mebel), poetry (poeziya), vegetation (yaşillıq) və s.
Their furniture was not good [7, s.17]. Azərbaycan dilində belə isimlər tək formada işlədilir.
3. Formaca cəm olub tək halda işlədilən toplu isimlər. Məsələn, finances (maliyyə), goods (əmtəə), clothes (geyim) və s.
Her clothes is a bit of exotic. [7, s.20].
4. Hər iki formada (tək və cəm) topluluq bildirən isimlər. Məsələn folk(əhali)-folks(qohum-əqraba).
My folks live in the country [7, s.18].

Toplu əşyaları ifadə edən isimlər müxtəlif mənə xüsusiyyətlərinə malik olub bəzən quruluşca bir-birindən fərqlənir. Belə isimlərin bəziləri sadə, bir qismi müxtəlif şəkildə yaranmış düzəltmə digərləri isə mürəkkəb sözlərdir. Müasir Azərbaycan və İngilis dillərində kəmiyyətin leksik vahidlərlə ifadəsini aşağıdakı qaydada qarşılaşdıra bilərik.

1. Tək halda sayılması mümkün olmayan əşyalar maddi isimləri göstərən sözlər kəmiyyətcə topluluq bildirir. Məsələn: su, süd, qatıq, duz, un, çörək, ət, qənd, torpaq, yağ, tüstü və s. Doğrudur həmin əşyalar müəyyən bir ölçü, çəki, kütlə və s. ilə ifadə tək olur. Məsələn: bir stəkan su (a glass of water), bir parça qənd (a lump of sugar), bir dilim çörək (a slice of bread) və s. Lakin bu çəki və ya ölçünün kəmiyyəti konkretidir. Əşya isə kəmiyyətcə kütlə halında olub topluluq bildirir və kəmiyyətcə sadalanması mümkün deyildir. Əgər bu qisim sözlərə lar.-lər və yaxud –s(-es) şəkilləri əlavə edilərsə onda həmin əşyanın müxtəlif növləri çeşidləri nəzərdə tutulur.

Yaralanmış biləyinə yod tökdükdən sonra tənziflə sarımağa başladı [4, s.31].

For the second time that morning Mr. Parker Pyne ordered coffee and rolls [7, s.13].

2. Dilimizdə -lıq şəkilçisi vasitəsilə düzəldilmiş bir qisim sözlər keyfiyyət bildirməklə bərabər kəmiyyətcə topluluq və qeyri-müəyyən cəmlik ifadə edir. Məsələn: daşlıq, otluq, çəmənlik, üzümlük, güllük, qumluq, yaşillıq və s.

Hər halda üç-dörd ilə bizim kənd yaşillıq içində itəcək [3, s.102].

İngilis dilində -ry(-y) morfemi vasitəsilə düzəldilən bir qisim sözlər də mənaca topluluq və qeyri-müəyyən cəmlik bildirir. Məsələn: ancestry (mənşə), soldiery (əsgərlik), aristocracy (aristokratiya) və s.

He suddenly remembered the aristocracy who did not labor [7, s.40].

3. Dilimizdə -lıq şəkilçisi vasitəsilə düzəldilmiş bir qisim atributiv isimlər də kəmiyyətcə topluluq bildirir. Məsələn: bolluq, azadlıq, gözəllik, qəhrəmanlıq, insanlıq, şənlik, şadlıq və s. Qeyri-müəyyən topluluq bildirən belə isimlərin bəziləri –lar/-lər cəm şəkilçisi qəbul edərək şənliklər, şadlıqlar, gözəlliklər şəklində də işlədilir. Belə hallarda kəmiyyət

müəyyən qədər konkretiyə doğru meyl edir, digər tərəfdən ifadə olunan əşya və ya hadisənin bir neçə növü düşünülür.

Burada gördüyün zənginlik dünyanın heç bir yerində yoxdur [2, s.371].

İngilis dilində -ry, -ity,-hood,-dom, -ness şəkilçiləri vasitəsilə düzəldilmiş bir sıra isimlərdə də topluluq mənası vardır. Məsələn brotherhood (qardaşlıq), nobility (alicənablıq), freedom (azadlıq), kindness (mehribanlıq), freedom (azadlıq), slavery (quldarlıq) və s.

Nobility was his best characteristic feature [7, s.174].

It will not easy for a few men to fight against slavery [7, s.34].

4. Azərbaycan dilində kəmiyyətin leksik yolla ifadəsində -laş, -ləş şəkilçisinin saylara və ya say bildirən sözlərə artırılması ilə düzələn bir qisim fellərin də müəyyən rolu vardır.

Məsələn: *birləş, cütləş, qoşalaş, üçləş* və s.

Beş gündən sonra dağın sağ tərəfi ilə sol tərəfindən çəkilən yollar birləşəcək [2, s.428] .

Müasir İngilis dilində bu qisim fellər saylardan və ya say bildirən sözlərdən transformasiya olunmaqla (conversion) düzəlir. Məsələn: to ten, to double. to quarter, etc.

I paid three dollars and ordered to double my portion [7, s.52].

Beləliklə, biz müxtəlif sistemli dillər olan Azərbaycan və İngilis dillərində kəmiyyət anlayışına daxil olan aspektlərin, yəni əşya, əlamət, keyfiyyət, hadisə və proseslərin kəmiyyətinin leksik ifadə vasitələrini nəzərdən keçirərək oxşar və fərqli cəhətlərini aşkar etdik.

Nəticə. Müasir Azərbaycan və İngilis dillərində kəmiyyət kateqoriyasının qarşılıqlı şəkildə tədqiqi belə bir nəticəyə gəlməyə imkan verir ki, bu kateqoriya hər iki dilin inkişafında və zənginləşməsində mühüm yer tutur. Azərbaycan və ingilis dillərində kəmiyyət kateqoriyasının qarşılıqlı şəkildə araşdırılması bizə belə nəticəyə gəlməyə imkan verir:

- Hər iki dildə əşya və predmetlərin bölünən kəmiyyəti təklik, cəmlilik və topluluq çalarına malikdir.
- Hər iki dildə kəmiyyətin leksik üsulla ifadəsində, əsasən, topluluq, tamlıq, bütövlük ifadə edən leksik vahidlərdən istifadə olunur.

Ədəbiyyat

1. Babayev A., (1992), Dilçiliyə giriş, Bakı.
2. Qədirzadə S., (1990), Seçilmiş əsərlər, Bakı.
3. İbrahimov M., (1957), Böyük dayaq, Bakı.
4. Məmmədyanlı Ə., (1985), Seçilmiş əsərlər, Bakı.
5. Məmmədov N., (1988), Azərbaycan dilçiliyinin nəzəri əsasları, Bakı.
6. Musayev O., (1996), İngilis dilinin qrammatikası, Bakı.
7. “Baker’s dozen” Home reading library, Moscow, 1979.
8. Blokh M., (1983), A course in theoretical English grammar, Moscow.
9. Gashina M., Vasilyevskaya N. “English grammar”, M., 1953

10. Kaushanskaya V., (1973), *A grammar of the English language*, I.
11. Буранов Дж., (1983), *Сравнительная типология английского и тюркских языков*, Москва.
12. Ильищ Б., (1948), *Современный английский язык*, Москва.